

Nyt fra Sprognævnet

1999/4 december

Indhold

Artikler

- [Grammatisk eller naturligt køn](#)
- [Om ord og ordformer som glider ud af Retskrivningsordbogen](#)

Bøger

- [Engelsk eller ikke engelsk?](#)

Spørgsmål og svar

- [Stednavnes køn](#)
  - [Retoriske spørgsmål](#)
  - [Overførelse eller overførsel](#)
  - [Bindebogstavet -s](#)
  - [Start på brev](#)
  - [Udmærket og udemærket](#)
-

Grammatisk eller naturligt køn

Af *Vibeke Sandersen*

Sprognævnet bliver ofte spurgt om det hedder: *Er barnet syg?* eller: *Er barnet sygt?* Spørgsmålet skyldes at der er modstrid mellem ordet *barns* grammatiske genus (køn), der er intetkøn (neutrum), og det forhold at man med dette ord henviser til eller omtaler en person. Personer plejer man nemlig at henviser til med fælleskøn. Problemet er derfor om et adjektiv (tillægsord) der står som subjektsprædikat (omsagnsled til grundled), skal følge den grammatiske regel og tilføje *-t* med andre ord: om det skal have kongruensbøjning med subjektet (grundledet) - eller om det skal følge personbetegnelsers sædvanlige køn og være fælleskøn. Derimod er det de færreste der er i tvivl om det tilsvarende foranstillede (attributive) adjektiv i genstandshelheden *et sygt barn* skal rette sig efter det overordnede substantivs grammatiske køn.

Barnet er syg

Problemet er ikke nyt, for selv om den grammatiske regel siger at der skal være overensstemmelse mellem subjekt og prædikat i både genus (køn) og numerus (tal), så er

der faktisk gammel tradition for at ikke alene talesproget, men også skriftsproget bryder denne regel når subjektet er intetkøn, men betegner en person. Spørgsmålet er derfor aktuelt i forbindelse med en række personbetegnelser som *postbudet*, *mennesket*, *medlemmet* osv. Det er behandlet af flere grammatikere og andre sprogfolk. Således skriver Kr. Mikkelsen: "Et tillægsord, der hører til et personnavn af intetkøn, sættes ofte, men ikke altid i fælleskøn" (*Dansk Ordføjningslære*, 1911, s. 211). Mikkelsen giver flere eksempler på denne sprogbrug, blandt andre: *Pigebarnet er nu så stor, at hun må sørge for sig selv* og *Mennesket er gal*, sagt om en enkelt person. Sprognævnet har et tilsvarende eksempel fra talt sprog: *dette menneske bliver syg* (radioens program 1, 3.8.1988).

Når *mennesket* derimod refererer til hele arten, er der ifølge Mikkelsen i reglen kongruens, således: *Mennesket er dyret overlegent*. Men også i denne brug er der i Sprognævnets samlinger af citater fra nutidsdansk eksempler på fælleskøn, således *mennesket er doven af naturen* (Information 1.7.1971).

Med ordet *barn* som subjekt finder man i Berlingske Tidende i gengivelsen af en replik: *Alle vi andre kan da se, at barnet er åndssvag, send hende derhen, hvor hun hører hjemme* (22.9.1963). I forbrugerbladet Tænk stod der *at barnet ikke altid selv er opmærksom på, at skoene er ved at blive for små* (Tænk 1985/4). Der er også eksempler på prædikativt adjektiv i fælleskøn i ufuldstændig (elliptisk) sætning; under et foto i Berlingske Tidende stod der således: *Ved anholdelsen var tre børn døde, et alvorligt syg og indlagt* (29.7.1975). Endogså i meget formelt skriftsprog kan man finde eksempler på fælleskøn af det prædikative adjektiv, således i overskriften til en skrivelse fra valgbarhedsnævnet til en kommunalbestyrelse: *Skrivelse, hvorefter et kommunalbestyrelsesmedlem .. ansås for valgbar* (Ministerialtidende 1.7.1968).

Fra flere aviser har vi citater med substantivet *medlem* som subjekt og det prædikative adjektiv i fælleskøn: *det ældste medlem i gruppen er dobbelt så gammel som det yngste* (Holbæk Amts Venstreblad 18.5.1979), og i en undertekst til et billede skrev Information om en engelsk labourregering at den måtte hente suppleanter ind *hvis et parlamentsmedlem bliver syg* (13.11.1976).

Men man vil også møde eksempler hvor den grammatiske regel er overholdt. Selv i det talte sprog kan dette forekomme: man *opdagede .. at barnet var dødt* (Radioavisen 3.1.1967). Fra en lokalavis har vi eksemplet: *hvis dit barn bliver sygt* (KT-Posten, Lokalavisen for Tårnby Kommune, 19.3.1992). Selv i et eksempel med et prædikativt adjektiv der ender på

-*ig*, er der kongruensbøjning i dette tilfælde mellem objekt og prædikativ til objekt: *Jeg gjorde mit yngste barn totalt uselvstændigt* (Berlingske Tidende 30.6.1992).

Men man finder også blandingsformer. Det gælder: *Og hvad så med mit barn, som efterhånden er så gammel, at mere flytteri vil gøre det utrygt* (Thisted Dagblad 11.10.1990). I den første af ledsætningerne, en relativsætning hvis intetkønssubjekt *barn* er placeret i oversætningen, er det prædikative adjektiv *gammel* fælleskøn. Men i den følgende *at*-sætning, hvor objektet *det*, der henviser til oversætningens *mit barn*, er intetkøn, har det adjektiv, *utrygt*, der er prædikativ til objektet, også intetkønsform. I

denne sidste sætning står objekt og objektsprædikatív klos op ad hinanden, hvad der kan være medvirkende årsag til at adjektivet har fået intetkønsformen.

Den ene af de to medlemmer

Fælleskøns sejr over intetkøn i forbindelse med personbetegnelser kommer også til udtryk i valg af det pronomen som man henviser med, bl.a. inden for en genstandshelhed, således: *NN, som var den ene af de to panelmedlemmer* (Information 18.6.1969). Efter den grammatiske regel skulle det hedde *det ene af de to panelmedlemmer*, fordi det hedder *et medlem*. Her er brugen af fælleskøn *den ene* nærliggende fordi dette led er kerneled i konstruktionen og kommer før præpositionsforbindelsen, og fordi det desuden står som subjektsprædikatív til personnavnet *NN*. I eksemplet *Den ældste, bedst begavede og grundigst uddannede af Christian 9.s seks børn* (Det Danske Bogmarked 2.10.1972) er afstanden mellem det pronomen der er bestemmer i kerneleddet, og den efterstillede præpositionsforbindelse endnu større på grund af kerneleddets omfang; desuden står det grammatisk styrende substantiv *børn* i pluralis, så fælleskøn er ikke overraskende. Men i øvrigt er eksemplerne på fælleskøn særlig talrige i denne type konstruktioner: *Den ældste af de små børn her på øen er .. kun tre år* (Samvirke, december 1984), *Tina er en af de 11 børn, der ikke kom i undervisning* (Information 20.12.1972), *den eneste af Strindbergs børn, som endnu er i live* (Information 14.2.1976).

I en del tilfælde har grammatisk genus dog overtaget i henvisninger inden for en genstandshelhed, således *et af de to gidsler var syg* (Information 19.9.1970). Men adjektivet der er subjektsprædikatív, har altså stadig fælleskønsformen *syg* skønt personen omtales som *et gidsel*.

Fælleskøn er vist nærmest enerådende i konstruktioner af typen *Barnet er en af de 325 forældrelose, der ankom til USA søndag* (Information 7.4.1975). Her er personbetegnelsen *en af de forældrelose* substantivisk prædikatív til subjektet *Barnet*, og sætningen *Barnet er et af de forældrelose der ankom til USA*, ville uden tilføjelse af ordet *børn* virke som meget stift skriftsprog fordi man med denne formulering var tvunget til at underforstå den ikke nævnte pluralis (flertal) *børn*.

Det menneske er tosset. Han synger ved bordet

Det naturlige køns sejr over det grammatiske viser sig på en endnu tydeligere måde i henvisningerne med personligt pronomen fra sætning til sætning. I disse tilfælde drejer det sig nemlig ikke bare om at vælge mellem fælleskøn og intetkøn, man må tage stilling til om barnet er en dreng eller en pige, om medlemmet er af hankøn eller hunkøn. I en artikel i Berlingske Tidende der handler om problemet, står der: *Det menneske går mig på nerverne, han begynder at spille på trompet kl. 7 om morgenen*, og tilsvarende i en tænkt situation fra samme artikel hvor en farmor forsvarer sit barnebarn der har lukket luften ud af sin fars cykel: *Tilgiv dog barnet, han ved ikke, at han har gjort noget galt* (24.10.1971). I disse eksempler er henvisningerne naturligvis kønsspecifikke.

I de tilfælde hvor en henvisning med pronomen har skullet gælde individer af begge køn, har skriftsprogstraditionen valgt hankøn som vikar for begge, således i en bekendtgørelse: *Et ordinært medlem har ved udtrædelsen .. krav på en godtgørelse, der svarer til de af*

ham selv ydede pensionsbidrag og længere nede i samme tekst: Fratræder et ordinært medlem efter eget ønske .. kan han dog kræve at få en godtgørelse, der svarer til det dobbelte af de af ham selv indsatte penge (bekendtgørelse nr. 35, 4.2.1959).

Som vi så ovenfor, er der dog eksempler på henvisning til personbetegnelse i intetkøn med intetkønspronomen: *Og hvad så med mit barn, som efterhånden er så gammel, at mere flytteri vil gøre det utrygt* (Thisted Dagblad 11.10.1990).

Ræverød .. blomsterbarn

Undertiden kan brugen af naturligt køn omfatte foranstillet (attributivt) adjektiv:

Ræverød maoistisk indstillet blomsterbarn, søger værelse, hvor han kan male og regere som han vil (Information 4.12.1968)

Rimeligvis støttes brugen af fælleskøn af at adjektivet ender på *-d*; ordet *glad* har fx samme form i neutrum: *et glad ansigt*. Men det hedder dog: *Håret er ræverødt*. Imidlertid er det nok også af betydning at der i teksten er en vis afstand mellem adjektivet og det substantiv, *blomsterbarn*, som adjektivet bestemmer. Allervigtigst for fælleskøns sejr i dette tilfælde er det utvivlsomt at der er tale om billedlig brug af adjektivet *rød*. Pronominalhenvisningen med *han* fra ledsætningerne til oversætningen svarer til eksemplerne i forrige afsnit og bekræfter det naturlige køns sejr over det grammatiske i disse forbindelser.

SF er tam

Politiske partier og andre såkaldte kollektiver består jo af personer, og det afspejles i de prædikative adjektivers genus: *Toldvæsenet er positivt over for erhvervslivet* (Dansk Toldtidende marts 1968), *Teknologisk Institut er .. tavs om Lindø-ulykken* (Information 27.7.1971), og *SF er næsten ukendeligt tam* (Information 16.9.1971). En overskrift i Berlingske Tidende lyder: *Politiet magtesløs* (20.3.1969), og i Information står der om samme institution *at politiet ikke er objektivt i klassekampen* (7.3.1975). Denne tendens til personliggørelse af institutionerne kan gå endnu videre så man får individuel pluralis i stedet for kollektiv singularis, fx *Politiet er magtesløse*.

Faste forbindelser

I nogle tilfælde skyldes den manglende kongruens mellem neutrumssubjekt og prædikativt adjektiv rimeligvis at verbum og prædikativt adjektiv eller prædikativt adjektiv og præposition indgår en fast forbindelse. I en omtale af den kommercielle jul stod der at *forretningslivet har selvfølgelig ikke været sen til at se sin interesse i figuren* (Information 24.12.1974). Det hedder ligeledes at *Socialdemokratiet .. føler sig sikker på at kunne tilføje SF det ønskede nederlag* (Information 7.12.1967), og i en annonce appellerer partiet til vælgerne: *Stem SF stærk* (Information 20.1.1968).

Sprogforskeren Aage Hansen har gjort opmærksom på at tendensen til fælleskøn er stærkere i talesprog end i skriftsprog og særlig stærk i faste forbindelser, så tilknytningen til det substantiv der er subjekt, bliver mindre stærk (Vort Vanskelige Sprog, 1965, s. 63, og Moderne Dansk II, 1967, s. 368). Den faste forbindelse kan så være mellem verbum og adjektiv eller mellem adjektiv og præposition.

By og land

Der er en tendens til at benytte fælleskønsformen af det prædikative adjektiv i forbindelse med byers navne, mens landes navne fremkalder intetkønsformen: *Bonn var før billigere, men er nu .. dyr* (Information 24.6.1971), *København er dyr, men også dejlig* står der i en avisoverskrift (Information 25.11.1971), i en anden: *Belfast normal* (Information, 2.2.1972) og i en tredje: *Nakskov vandløs* (Information 22.7.1972). Men det hedder: *Hold Danmark rent* (Berlingske Tidende, 15.8.1976). En forklaring kunne være at substantivet *by* er fælleskøn, mens *land* er intetkøn. Imidlertid ser man efterhånden en del afvigelser fra denne sprogbrug. Således i et radioprogram: *Hvorfor er Danmark så skæv?* (radioprogram 4.4.1972). Forklaringen kan være at der med ordet *skæv*, som jo går på de ulige økonomiske vilkår befolkningen lever under, tænkes på landet som socioøkonomisk og ikke som geografisk størrelse. Allerede Mikkelsen, 1911, er opmærksom på tendensen til prædikativt adjektiv i fælleskøn i forbindelse med navne på øer, således fra senere tid: *Anholt lægeløs* (overskrift i Information 28.12.1972), *Hold Fyn ren* (sammesteds 2.3.1974). Om det kunne være medvirkende årsag at ordet *ø* ligesom *by* er fælleskøn, er uvist. I hvert fald har vi også fundet et enkelt eksempel med appellativet *land* som subjekt og prædikativt adjektiv i fælleskøn, nemlig: *landet er saa rig paa .. mahogny* (Børsen 10.7.1967). Traditionelt hedder det jo: *Vort fødeland var stedse rigt på raske orlogshelte*.

Derimod er den foransatte bestemmer intetkøn både ved byers og landes navne, således *det gamle København* lige såvel som *Vort gamle Danmark skal bestå*.

Konklusion

Vi forsøger at konkludere: Når man med et substantiv hvis grammatiske genus (køn) er intetkøn (neutrum), omtaler en person, er der en modsætning mellem det grammatiske og hvad man kunne kalde det naturlige køn. Tendensen til at lade det naturlige køn sejre over det grammatiske gør sig stærkest gældende i det prædikative adjektivs form, der i vid udstrækning er fælleskøn, både i forbindelse med intetkønsord der betegner personer, og intetkønsord der betegner institutioner. Derfor vil svaret på om det hedder *barnet er syg* eller *barnet er sygt*, være at det naturligst hedder *barnet er syg*.

Mindre gennemført er tendensen ved valget mellem *den/en* og *det/et* i henvisninger inden for sætningen. I det præsenterede materiale var der eksempler af typen *et af de to gidsler var syg*. Tilsvarende vaklen mellem *det* på den ene side og *han*, evt. *hun*, på den anden er der ved henvisning med pronomen fra en senere sætning til den sætning hvori intetkønssubstantivet står. Vi så et eksempel på hver. Men der er næppe tvivl om at naturligt køn er langt det almindeligste også i udprægede skriftsprogsgenrer.

Tendensen til at opgive kongruens mellem intetkønssubjekt og prædikativt adjektiv omfatter nu også navne på lande og øer.

Vibeke Sandersen (f. 1936) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Om ord og ordformer som glider ud af Retskrivningsordbogen

Af Birgitte Brinkmann Thomasen

Når en ny udgave af Retskrivningsordbogen kommer på gaden, ligger der mange overvejelser bag. Der er de rent redaktionelle overvejelser: Hvordan kan Retskrivningsordbogen gøres mere brugervenlig, og hvordan skal sammensætnings- og bøjningsoplysninger præsenteres? Og så er der overvejelserne angående ordforrådet: Hvilke nye ord skal med, hvilke ordformer har ændret sig, og hvilke ord og ordformer er forældede? En ordbog som dækker moderne dansk, skal ikke kun optage nye ord og ordformer, men også ekskludere forældede ord og ordformer.

Det kan i mange tilfælde være svært at afgøre hvad det vil sige at et ord eller en ordform er forældet, og der er også andre principper end aktualitetsprincippet der afgør om et ord eller en ordform er kvalificeret til at komme med i ordbogen.

Vi er blevet spurgt om brugen af ordene *gengas*, *ringkrog* og *snydeprop* og disse ords berettigelse til at stå i Retskrivningsordbogen. Ordet *gengas*, som er en kortform for *generatorgas*, findes i Retskrivningsordbogen, 2. udgave, 1996. *Gengas* er 'gas, som fremstilles ud fra fast brændsel ved gennemblæsning med luft, vanddamp eller en blanding af disse' (Den Store Danske Encyklopædi, bd. 7, 1997). *Ringkrog* er ifølge Ordbog over det Danske Sprog (herefter ODS) 'jernkrog, hvormed komfurringe aftages' (ODS bd. 17, 1937), og *snydeprop* beskrives som 'mellemstykke til anbringelse (fastskruning) i en elektrisk pæres fatning for derved at muliggøre tilslutning af en eller flere stikpropper (med dertil forbundne brugsgenstande) samtidig med tilslutning af pæren' (ODS bd. 20, 1941).

Hverken *ringkrog* eller *snydeprop* er med i Retskrivningsordbogen fra 1996 - men de er heller ikke med i 1986- eller 1955-udgaven. Fælles for ordene *ringkrog* og *snydeprop* er at de er sammensætninger, og sammensætninger medtages kun i Retskrivningsordbogen hvis deres betydning ikke umiddelbart fremgår af de enkelte ledes betydninger (fx *æbleskive*), hvis de er meget gængse (fx *kaffekop*), eller hvis de kan volde problemer med hensyn til stavning, bøjning eller orddannelse (fx *kaffecomplet*) (jf. forordet til Retskrivningsordbogen, 2. udgave, 1996, side 13). *Gengas* er med i Retskrivningsordbogen fordi betydningen ikke umiddelbart fremgår af ordets dele, *gen* + *gas*. Det kan diskuteres om i hvert fald *snydeprop* ikke også burde have været med i Retskrivningsordbogen - i det mindste i de ældre udgaver - netop af samme grund.

Udvælgelsesprincipper

Der findes som nævnt forskellige udvælgelsesprincipper når det skal besluttes hvilke opslagsord og hvilke ordformer der skal være i Retskrivningsordbogen: Dels skal ordene dække "det almindelige ordforråd i dansk rigssprog" (Retskrivningsordbogen 1996, s. 13 underforstået: moderne dansk rigssprog), dels skal de sammensatte ord være svære at

forstå umiddelbart, hyppige eller potentielt problematiske med hensyn til stavning, bøjning eller orddannelse.

Ord og sag

Et ord kan blive forældet på forskellige måder: Det som ordet betegner, kan forsvinde eller forældes, og ordet forsvinder dermed også, fx *lejle* 'lille trædunk' og *handel* 'håndtag på en plejl'. Men selvom det som ordet betegner, ikke mere eksisterer eller går af brug, kan ordet stadig bruges, og man kan stadig have brug for at vide hvordan ordet staves og bøjes, og derfor vil det være relevant at have med i en ordbog. Som eksempler på den slags ord kan man nævne *enepige* 'tjenestepige i en husholdning, hvor der kun er én pige' (ODS, bd. 4, 1922), *blækhus* 'en beholder til blæk' (Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 1999), *damplokomotiv* og *flagermuslygte* 'lygte med rundt glas, omgivet af et gitter og med en flagermus som varemærke' (ODS, bind 4, 1922). Disse ord findes alle i Retskrivningsordbogen 1996.

I nogle tilfælde forsvinder det som ordet betegner, til fordel for noget andet, fx blev mælkeflasken omkring 1970 afløst af mælkekartonen. Det afspejler sig i ordbøgerne: I 1955-udgaven er sammensætningen *mælkeflaske* med under opslagsordet *mælk*, men i 1986 forsvinder *mælkeflaske*, og *mælkekarton* indføres.

I andre tilfælde forsvinder ordet, men det som ordet betegner, findes stadig. Det kan være kønsspecifikke ord som *mulatinde* og *borgerinde*. Nu dækker *mulat* og *borger* personer af både han- og hunkøn. Det samme gør sig gældende for ord på *-inde* som betegner en kvinde der har giftet sig til en titel, fx *professorinde*, *amtmandinde* og *generalinde*. Disse betegnelser bruges nu kun meget sjældent idet samfundsudviklingen har gjort dem overflødige.

Dobbeltformer

Ikke kun selve opslagsordet, men også ordformer går af brug. En grund til at en ordform forsvinder fra Retskrivningsordbogen kan være at en dobbeltform udkonkurrerer en anden. Fx var det indtil 1996 valgfrit om man ville skrive *milieu* eller *miljø*. I 1996 kom kun den danske stavemåde med i Retskrivningsordbogen. Lige for tiden diskuteres det i nævnet om der i forbindelse med udgivelsen af næste udgave af Retskrivningsordbogen kan luges ud i dobbeltformer af denne type (dvs. dobbeltformer som kun adskiller sig fra hinanden mht. stavning, ikke udtale). Kan man fx tale om at *bulldog* har udkonkurreret *buldog*, som var den eneste rigtige stavemåde i Retskrivningsordbog 1955? At en form udkonkurrerer en anden, kan dog ikke umiddelbart sidestilles med forældelse: En valgfri form som er indført i en udgave af Retskrivningsordbogen, kan godt i løbet af ret kort tid vise sig ikke at slå an - og i sådanne tilfælde er det næppe relevant at tale om forældelse, fx *krem*, som blev indført i 1986 som alternativ til *creme* - og som stadig er en gyldig form omend den vist ikke bruges af særligt mange.

Bøjningsformer

Desuden sker der ændringer i det grammatiske system som afspejler sig i Retskrivningsordbogen. Fx betegnes genitivformerne *jer*, *jert*, *jere* (i modsætning til *jeres*) som forældede former i Retskrivningsordbog 1955, mens de helt er forsvundet i

Retskrivningsordbogen 1986 hvor kun genitivformen *jeres* findes. Forældede former som *jer*, *jert* og *jere* var med i 1955 af litterære grunde. Formen *jert* kendes fx fra bryllupssalmen *Jert hus skal I bygge på ordets klippegrund*.

Redaktionelt skøn

Selvom de ovennævnte typer af forældelse giver et fingerpeg, er det vanskeligt at angive præcise principper for hvornår et ord kan betegnes som forældet. Den endelige beslutning om hvorvidt et ord skal med i en ordbog eller ej, beror på ordbogsredaktionens skøn. Da Sprognævnet i 1986 skulle tage stilling til ordene i 1955-udgaven, blev blandt andre følgende ord slettet: *halvtredje* 'to en halv', *chris-craft* 'hurtig motorbåd', *antvorde* 'overgive, overlevere' (ODS bd. 1, 1919), *barnsnød* 'tilstanden at have fødselsveer og skulle føde' (ODS, bd. 1, 1919), *bindehose* 'strikkestrømpe' (ODS, bd. 2, 1920), *ejnherje* (i den nordiske mytologi): 'de faldne krigere, der efter døden samles i Valhal' (ODS, bd. 4, 1922), *feltskær* 'ikke medicinsk uddannet læge, kirurg' (ODS, bd. 4, 1922), *finkeljokum* 'simpel (olieholdig) brændevin, fusel' (ODS, bd. 4, 1922), *pfalzgreve* om tyske forhold: 'embedsmand (greve), som var indehaver af dommermyndigheden i et "pfalz" (kejserslig borg [..]), og som samtidig havde dette til len' (ODS, bd. 16, 1936), *famlevorn* parallelt til fx *sludrevorn*, *vakkelvorn* og *vrøvlevorn*, *foderlo* 'rum i eller ved en stald, hvor foderet opbevares' (ODS, bd. 5, 1923), *gavnelyst* 'lyst til at gavne', *korkelm* 'elmearten *Ulmus suberosa* Ehrh., som har tykt korklag' (ODS, bd. 11, 1929), *pallask* 'svær, bred ryttersabel med lige klinge, der kan anvendes både som hug- og stødvåben' (ODS, bd. 16, 1936), *veje* 'dræbe' og *vejkseltræ* '(veddet af) det sydeuropæiske (og i Danmark som prydræ forekommende) kirsebærtræ *Prunus mahaleb* L.' (ODS, bd. 26, 1952).

Nogle af disse ord er gledet ud fordi det ordene betegner, er gået af brug. Det gælder fx for *pallask*. Hvad det vil sige at andre ord er forældede, er sværere at forklare. Hvorfor er fx ordet *ejnherje*, som stammer fra den nordiske mytologi, gledet ud af sproget (og dermed af ordbogen) når fx *jætte* og *valkyrie* ikke er? Det kan hænge sammen med at *jætte* og *valkyrie* i modsætning til *ejnherje* står mere centralt i den nordiske mytologi, og at de har fået en videre betydning end den oprindelige mytologiske, nemlig henholdsvis 'menneske af usædvanlig størrelse' og 'stridbar kvinde'. Desuden indgår *jætte* i sammensætninger som *jættegryde* og *jættestue*.

Det er kendetegnende at der udvises stor forsigtighed når det drejer sig om at slette ord fra den forrige ordbog. Det er ganske få opslagsord som forsvinder, og tendensen er at et ord overlever i ordbogen i længere tid end i sproget - snarere end det modsatte.

Birgitte Brinkmann Thomasen (f. 1970) er forskningsassistent i Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Bøger

Engelsk eller ikke engelsk?

Dansk Sprognævn holdt i marts 1999 en heldagskonference om engelsk indflydelse på dansk. Emnet er højaktuelt. De øvrige nordiske sprognævn har allerede en formuleret sprogpolitik på området, som går ud på at dæmme op for den stærke indflydelse fra engelsk som bl.a. de nordiske sprog har været udsat for siden 2. verdenskrig. Dansk Sprognævn har hidtil forholdt sig afventende, dels fordi det aldrig har ligget i Sprognævnets kommissorium at gribe aktivt ind i sprogudviklingen, dels fordi danske sprogfolk traditionelt har haft en afslappet holdning til indflydelsen fra fremmede sprog, som dansk jo bestandig har været udsat for i historiens forløb - og overlevet.

Men i den senere tid har der selv i sprogvidenskabelige kredse rejst sig en vis frygt for det danske sprogs skæbne under den massive påvirkning fra engelsk på alle områder af kulturlivet, og i sommer påpegede kulturministeren at Danmark bør have en sprogpolitik. På konferencen blev de stridige synspunkter fremsat og drøftet, og nu foreligger der som resultat heraf en debatbog.

I bogen er aftrykt de seks foredrag der blev holdt ved konferencen. Først præsenteres to modsatte synspunkter: Professor Michael Herslund frygter at dansk er ved at blive et andenrangssprog fordi det bestandig afgiver "domæner" til engelsk (politiske, uddannelsesmæssige og økonomiske områder overdrages i højere og højere grad fra dansk til engelsk). Heroverfor gør universitetslektor Fritz Larsen gældende at det er spildt møje at forsøge at standse en uundgåelig udvikling, men at dansk ikke desto mindre nok skal overleve både som modersmål og som officielt sprog. Professor Bent Preisler går bag om facaden og dykker ned i de sociale og psykologiske årsager til den succes som engelsk har fået især hos ungdommen. Den norske professor Helge Sandøy demonstrerer dernæst hvordan man i Norge fornorsker de importerede ord. Sprognævnets formand, professor Erik Hansen, opstiller i sit indlæg de krav man må stille til et vellykket afløsningsord, og konkluderer sprogpolitisk at Dansk Sprognævn må fastholde sin rådgivende holdning. Endelig sætter seniorforsker Pia Jarvad tal på den engelske indflydelse gennem de sidste 30 år og konkluderer at dansk kan ende med alene at blive privatsfærens sprog.

Engelsk eller ikke engelsk? That is the question. Redigeret af Niels Davidsen-Nielsen, Erik Hansen og Pia Jarvad. Dansk Sprognævns Skrifter 28. Gyldendal 1999. 152 s. 195 kr. Sælges kun i boghandelen.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Spørgsmål og svar

Stednavnes køn

Spørgsmål: Kan man bruge slagordet *For et sjovere Stadion Allé* i et kampagnemateriale der henvender sig til unge mennesker der er brugere af skoler, institutioner, idrætsanlæg og lign. i et område som Stadion Allé giver adgang til? Eller skal man skrive *For en sjovere Stadion Allé*?

Svar: Det korte svar på spørgsmålet er at hvis man vil være helt sikker på ikke at støde nogen, skal man vælge *en sjovere Stadion Allé*, men billedet er broget. Der er gode grunde til at regne *et sjovere Stadion Allé* for muligt hvis det ikke kun henviser til den vej der hedder Stadion Allé, men snarere til det område eller det kvarter som den giver adgang til, og det lægger spørgsmålet jo op til. Der kan altså være en betydningsforskel mellem de to formuleringer. Hvis de unge som kampagnen henvender sig til, bruger *Stadion Allé* om området som helhed, så kan det godt tænkes at formuleringen *et sjovere Stadion Allé* er et godt valg.

Der findes nemlig masser af eksempler på at man bruger artiklen (kendeordet) *et* i forbindelse med navne på byer og kvarterer, også ved sammensatte navne der har et fælleskønsord som andetled: *et sjovere Christianshavn, Gammelholm, Nørrebro, København, Kalundborg, Langå, Bjerringbro, Risskov, Charlottenlund, Valby*. Det samme gælder hvis andetleddet er et flertalsord: *et sjovere Skelhøje, Tre kroner*, eller hvis navnet normalt har bestemt form: *et sjovere Ertholmene, Holmen, Bakken*. Og i det stykke er gadenavne ikke forskellige fra andre stednavne.

I de nævnte eksempler kan man vist aldrig have *en*. Ved andre navne som normalt har bestemt form, men som også kan forekomme i ubestemt form, kan man have *et* ved det fulde navn, uanset andetleddets køn: *et sjovere Klosterparken, Klostervænget*, mens artiklen ved ubestemt form retter sig efter andetleddets køn: *en sjovere Klosterpark, et sjovere Klostervænge*. Tilsvarende har man *det tidligere Sovjetunionen*, men *den tidligere Sovjetunion*, og *det øvrige EU*, selvom *U*et står for *union*.

Hvis andetleddet bruges med sin bogstavelige betydning, retter artiklen sig efter andetleddets køn: *en sjovere Indre By, en bedre Svanemøllehavn, Langebro, Grevinge Skov*. Ved navne på gader, veje, pladser og torve retter artiklen sig også efter andetleddets køn: *en sjovere Frederiksberg Allé, Dronningensgade, Refshalevej, Wilders Plads, et sjovere Christianshavns Torv, Bådsmandsstræde* - og her bruges andetleddet vel også i den bogstavelige betydning selvom det somme tider kan være svært at få øje på begrundelsen for at en vej hedder *Allé* eller *Boulevard*.

Dette gør at begge formuleringer kan begrundes: hvis *Stadion Allé* er en betegnelse for en gade eller vej - og det er det vel officielt - vil man vente *en sjovere Stadion Allé*; hvis det derimod i en lokal sprogbrug, måske begrænset til grupper der har et særligt forhold til området, er en betegnelse for et kvarter, så vil det ikke være overraskende at høre *et sjovere Stadion Allé*, og det kan endda tænkes at valget af denne formulering kunne bidrage til den fællesskabsfølelse som kampagnen appellerer til. Men hvis den ikke svarer til en sådan lokal sprogbrug, er den ikke rigtig.

OR

Retoriske spørgsmål

Spørgsmål: Hvad betyder ordet *retorisk*? Jeg har flere gange set og hørt sætningen: *det var et retorisk spørgsmål* om spørgsmål hvor spørgeren ikke forventede svar. Jeg mente ellers at det at være retorisk var at være veltalende?

Svar: Ordet *retorisk* betyder ifølge Munksgaards Fremmedordbog 1997 'efter talekunstens regler; veltalende'. Et *retorisk spørgsmål* er ifølge samme ordbog 'spørgsmål med rent stilistisk formål, men som taleren ikke venter svar på'. Man kunne tilføje: fordi taleren i virkeligheden selv giver svaret. Det kan ske direkte som i følgende digt af Sven Clausen:

Hvad er retfærdighed?
At yde enhver sit!
Hvad er at yde enhver sit?
At de får hvad de fortjener!
Hvad fortjener de?
Det som tilkommer dem!
Hvad tilkommer dem?
Det de har krav på!
Hvad har de krav på?
Retfærdighed!
(osv. Sven Clausen 1954)

Svaret kan også gives mere indirekte som i et aktuelt spørgsmål: *Hvem giver ikke med glæde en skærv til flygtningene i Kosovo?* eller - mindre dagsaktuelt - *Hvem kender ikke H.C. Andersens eventyr om den grimme ælling der blev en stor og smuk svane?*

I den klassiske retorik eller læren om talekunst eller veltalenhed var der opstillet regler for udformningen af både mundtlige og skriftlige genrer. I lærebøgerne i retorik var der gennemgange af de stilfigurer og deres anvendelse som stod til rådighed for taleren eller den skrivende. I en højtidelig, deklamatorisk stil var det således passende at lade indgå *retoriske spørgsmål* som stilmiddel. Den der i en højtidelig stil benyttede dette stiltræk sammen med andre af de foreskrevne stilelementer, var i klassisk forstand veltalende, hvis han ellers gjorde det godt.

Nu til dags bruger man ofte udtrykket et *retorisk spørgsmål* om et spørgsmål som afsenderen ikke venter svar på, uanset på hvilken måde og med hvilket held den pågældende i øvrigt udtrykker sig - ofte med en negativ bitone, ligesom ordet *retorik* i moderne sprogbrug jævnlig har en tilsvarende negativ klang: *dette er bare retorik*, betyder noget i retning af at det er lutter sproglig tomgang uden indholdsmæssig dækning.

VS

Overførelse eller overførsel

Spørgsmål: Hvornår er det rigtigt at bruge ordet *overførelse*, hvornår skal man bruge *overførsel*? Hvilket af ordene skal man fx bruge i: *Efter overførelse/overførsel af stoffet til en anden flaske?*

Svar: Det er et meget vanskeligt spørgsmål De rører ved. Ganske få retningslinjer kan man give, men ikke meget mere.

Ordbog over det Danske Sprog beskriver begge ord som verbalsubstantiver til verbet *overføre*, og efter ordbogens henvisninger og eksempler dækker ordene i høj grad de samme betydninger. Til *overføre* i betydningen 'transportere til et andet sted' har ODS eksempler på begge afledninger: *Troppernes Overførelse til Malta* (Georg Brandes: Samlede Skrifter I-XVIII, 1899-1910) og *En Statsbanefæрге til Overførsel af Automobileer mellem Helsingør og Helsingborg* (Jernbane Tidende 15.5.1934).

Til *overføre* i betydningen 'lade noget skifte plads, komme under andre forhold, finde ny anvendelse' kan man også finde eksempler med begge afledninger - til dels uden for ordbogens citater, således: *Overførelse af Værnepligtige i Ingenieurregimentet fra et Liniekompagni til et Reservekompagni* (Tjenestereglement for Hæren, 1886) eller *Lov om overførelse af fødeanstalten i Jylland til Århus amtskommune* (Lov nr. 309 af 26.6.1975), men også *Forhandlingsrettens overførsel til AS* (Gymnasieskolen 27.9.1968), *Cirkulæreskrivelse om overførsel af visse sager fra justitsministeriets departement til direktoratet for fængselsvæsenet* (nr. 78, 23.4.1969).

Af de to ord er *overførsel* nok det der står stærkest i dag. Det fremgår af at der er nogle tilfælde hvor man kun - eller næsten kun - kan bruge *overførsel*, mens der næppe er noget tilfælde hvor *overførsel* er umuligt. I forbindelse med penge er *overførsel* nærmest enerådende. Allerede Ordbog over det Danske Sprog, bd. 15, 1976, betegner brugen af afledningen *overførelse* i forbindelse med pengesager som "nu lidet brugt". Under *overførsel* har ordbogen bl.a. eksemplet *En Form for Disposition over Tilgodehavender, der særlig betegnes som Giro, er de direkte Overførsler fra Konto til Konto i samme Bank* (Hage: Haandbog i Handelsvidenskab, 4. udg., 1918). Mange lever i dag fx af de såkaldte *overførselsindkomster*.

Hvad angår eksemplet *Efter overførelse/overførsel af stoffet til en anden flaske*, kan man bruge begge former. Men vi ville jo nok anbefale at undgå denne substantivstil og fx skrive: *Når stoffet er overført til en anden flaske, ..* eller: *Efter at stoffet er overført til en anden flaske, ..*

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Bindebogstavet -s

Spørgsmål: 9. c spørger: I Retskrivningsordbogen, 2. udgave, 1996, hedder det

læskedrikautomat uden *-s*, men *varmdriksautomat* med *-s*. Hvorfor denne forskel?

Svar: Det kan virke noget inkonsekvent med bindebogstav i den ene og intet bindebogstav i den anden af to ensbyggede sammensætninger, og vi skal nok have opmærksomheden henledt på forholdet under redaktionen af næste udgave af Retskrivningsordbogen.

Men forklaringen er sprogbrugen i vores citater. Sammensætningen *varmdriksautomat* er vores første belæg på (dvs. citat med) fra 1965, og vi har fulgt ordet op gennem 70'erne og 80'erne og kun fundet former med bindebogstav.

Det har ikke undret os, for det har været en almindelig tendens at såkaldte dobbeltsammensætninger får *-s*- selvom enkelt sammensætningen ikke har bindebogstav, fx *lovstridig* : *grundlovsstridig*.

Mere broget ser det ud i sammensætninger med sammensætningen *læskedrik* som førsteled. Allerede i vores første citat, som er fra 1965 ligesom det første med *varmdriksautomat*, har vi formen uden *-s*: *læskedrikkoncentrater*; fra 1970 har vi tilsvarende *læskedrikautomat*. Men fra 1970 har vi også fundet *læskedrikkoncentrater*. Et tilsvarende uskarpt billede har fortsat op gennem 80'erne og 90'erne, hvor vi har fundet *læskedrikfabrikanterne* (1986), *læskedrikflaske* (1989), *læskedrikautomat* (1994) og *læskedrikfabrikant* (1996), altså med overvægt til minus *-s*. Da den generelle tendens går i retning af at stryge såkaldt fuge-*s*, kan dette forhold have været med til at afgøre valget af *læskedrikautomat* og dermed den manglende konsekvens.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Ganske vist

Spørgsmål: Jeg har boet i udlandet en del år, men har søgt at holde mit danske ved lige, og jeg var ked af at jeg var den eneste deltager i en oversættelsesøvelse der fandt placeringen af *ganske vist* en anelse forkert i følgende sætning oversat fra engelsk: *Det kunne ingen ganske vist se dagen derpå*. Jeg ville have oversat den ukendte originaltekst til: *Det var der ganske vist ingen der kunne se dagen derpå*.

Svar: Udtrykket *ganske vist* placeret inde i en sætnings kerne er et modificerende udtryk. Den der bruger det, vil i reglen udtrykke et vist forbehold over for noget der lige er udtrykt. Ordbog over det Danske Sprog, bd. 27, 1954, formulerer det således: '(især med følgende *men*) angivende en indrømmelse (over for en tænkt indvending)'

I den foreliggende sætning er objektet *det* skudt frem i spidsen af sætningen. Efter almindelige danske ordstillingsregler vil man da få ledfølgen objekt - finit verbum - subjekt - sætningsadverbial, dvs. *Det kunne ingen ganske vist se dagen derpå*. Dette er korrekt dansk, men en meget pointeret stil. Ofte vil man foretrække at kløve en sådan sætning til to: *Det var der ganske vist ingen der kunne se dagen derpå*. Grunden er at man nødig har et negativt subjekt som *ingen* eller et ubestemt subjekt, fx *nogle*, stående på

subjektpladsen; de skal helst rykke længere hen i sætningen, fx ved at man kløver sætningen og lader *der* som foreløbigt subjekt indtage subjektpladsen: *Det var der ganske vist ingen der kunne se dagen derpå* eller: *Det var der ganske vist nogle der kunne se dagen derpå*. Derimod vil en ikkekløvet sætning være ganske naturligt sprog når den har et subjekt der ikke er negativt eller ubestemt: *Det kunne alle ganske vist se dagen derpå*.

Deres løsning *Det var der ganske vist ingen der kunne se dagen derpå*, er således den mest upåfaldende sprogbrug, men om man foretrækker den ene ordstilling frem for den anden, kommer jo an på om stilen i det engelske forlæg er pointeret eller neutral.

VS

Til indholdsfortegnelsen

Start på brev

Spørgsmål: Hvad skal man skrive som start på brev, fax osv.? Jeg er træt af *Hej!*, og *Kære..* bruger jeg kun til familien. Kan man fx bruge: *I fortsættelse af vores telefonsamtale?*

Svar: Kære spørger

Skønt vi ikke kender dig personligt, finder vi det alligevel rimeligt at indlede brevet til dig med *Kære*, der jo blot er en indledningshilsen, som fx også bliver brugt i rykkerskrivelser - formentlig for at gøre det hele mere uformelt og derved mildne den ordrekarakter som en rykker har.

Hvorledes man indleder og afslutter et brev, afhænger af flere faktorer: hvem man skriver til, hvad man skriver om, og hvilket medium man benytter. Hvis man skriver til en person der er væsentlig ældre end én selv, og som måske er en overordnet, henvender man sig på en anden måde end hvis man skriver til en jævnaldrende kammerat eller et nært familiemedlem.

Hvis skrivelsen har karakter af forretningsbrev, influerer dette også på henvendelsesformen. Normalt vil man her undgå en indledende hilsen; men man kan også begynde med *Kære*; dermed signalerer afsenderen at han kender modtageren i forvejen, og han anslår en lidt mere personlig tone.

Nu kan breve i dag være traditionelle postbreve, som man lægger i konvolut og klistrer frimærke på; men man kan også faxe et brev til folk eller sende et e-brev. I de to sidste tilfælde kan man slække på de formelle krav og gå lige ind i en næsten mundtlig kommunikationssituation - modtageren har jo nemlig chance for at få brevet næsten umiddelbart efter at afsenderen har sendt det. Man kan derfor fx gerne skrive *god morgen!*, *god dag!*, *god aften!* hvis man anser det for at være en vellykket variation, men vel at mærke kun hvis man kender modtageren godt og er på samme niveau som vedkommende, så kommunikationen er horisontal. Man kunne såmænd også sige *hallo!* eller *davs!* - der er mange variationsmuligheder.

Men der er ikke noget forkert i at bruge *Kære* mere generelt. Variationen kommer vel af sig selv i brevets indhold.

Formlen *i fortsættelse af vores telefonsamtale* svarer ikke til den indledende hilsen. Det er selve forretningsbrevets indledende formulering, og den kan varieres på mange måder. Politikens Håndbog i Nudansk, 3. udg. 1997, s. 264 nævner en halv snes varianter af sådanne indledningsformler, bl.a. *Tak for Deres brev af ... om ...*, *Som svar på Deres brev af .. kan vi meddele Dem* osv.

Tilsvarende giver Politikens Håndbog i Nudansk en række eksempler på afslutningsformler, således *Vi imødeser Deres svar ..*, *Jeg ville være glad hvis jeg kunne få svar inden ..* o.l.

I Politikens Håndbog i Nudansk, 3. udg. 1997 er der et meget informativt afsnit om korrespondance (s. 254-273), som vi kan henvise til. Her behandles de mere formelle former for brevskrivning.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Udmærket og udemærket

Spørgsmål: Jeg må som danskstuderende lægge øre til mange beklagelser over Retskrivningsordbogens nye stavemåder. En fremtidig frygt går ud på at *udemærket* vil erstatte *udmærket*, men det påstår jeg hårdnakket ikke vil ske fordi de to ord har vidt forskellig betydning. Jeg vil gerne høre jeres syn på sagen: Kan *udemærket* blive den nye form i en kommende retskrivning, og hvilke kriterier vil man bruge for at tage den med?

Svar: Det er vores klare fornemmelse at *udemærket* hos nogle sprogbrugere bruges i stedet for *udmærket*, og at der dermed ikke er nogen som helst betydningsforskel på de to ord. I de eksempler med *udemærket* som vi har i vores samling af citater fra aviser, bøger og blade, ville *udemærket* uden videre kunne udskiftes med den korrekte form *udmærket*.

Den Store Danske Udtaleordbog, 1991, medtager to udtaler af adjektivet *udmærket* med henholdsvis tre og fire stavelser. En væsentlig grund til at en udtale med *ude-* opstår, er at *udmærket*, i modsætning til de andre sammensætninger med *ud-* som førsteled, således *udmærkelse* og *udmærke (sig)*, ofte udtales med to hovedtryk, nemlig på *ud-* og på *-mær-*. Dermed brydes det normale trykmønster, og for at undgå sammenstødet af to hovedtryk indsætter man en svagtrykstavelse. Det medfører så en forkert stavemåde: *udemærket*. Det er i øvrigt en stavemåde som er kendt langt tilbage i tiden, i hvert fald fra midten af forrige århundrede.

Kriterierne for at medtage en ny form i Retskrivningsordbogen er bl.a. at den bruges af i øvrigt gode og sikre skriftsprogsbrugere. Vi har i Berlingske Avisdata, som indeholder artikler fra Berlingske Tidende og Weekendavisen fra årene 1995-97, fundet lidt over 40 eksempler på *udemærket* mod cirka 4000 eksempler på *udmærket*, og i et andet stort

tekstkorpus er der 23 tilfælde af *udemærket* mod næsten 2400 tilfælde af *udmærket*. Så alt i alt må vi konkludere at selvom *udemærket* findes i velplejet sprog hos rutinerede sprogbrugere, fx journalister og forfattere, så er *udmærket* stadig langt den almindeligste form.

Et problem ved at indføre en ny form er også at hvis *udmærket* får den alternative stavemåde *udemærket*, så skulle substantivet (navneordet) *udmærkelse* vel også have alternativet *udemærkelse*, og verbet (udsagnsordet) *udmærke (sig)* skulle have alternativet *udemærke (sig)* - men de former findes vist hverken i tale eller på skrift. Så der er ingen grund til at frygte at *udmærket* i den næste udgave af Retskrivningsordbogen vil blive erstattet af *udemærket*.

BBT

[Til indholdsfortegnelsen](#)
